

Gramatinės funkcijos

Klausimai ir užduotys

Ar reikalingos gramatinės funkcijos?

- “veiksnių”, “tiesioginio papildinio”, “netiesioginio papildinio” ir pan. sąvokos yra žinomos iš tradicinės / mokyklinės gramatikos. Ar jų skyrimą galima teoriškai pagrįsti?

Išvestinės gramatinės reliacijos?

- Gramatinių reliacijų funkcinę motyvaciją sunku suvokti, todėl jos atrodo išvestinės primityvesnių struktūros principų atžvilgiu:
 - Sintaksinės dominacijos santykiai (pvz., generatyvinėje gramatikoje)
 - Semantiniai santykiai (vaidmenys)
 - Pragmatiniai santykiai

Sintaksiniai ryšiai I

- Grynai struktūriniai subjekto apibrėžimai yra būdingi tiems aprašams, kurie remiasi tiesioginių sandų analize:

[*tėvas* [*skaito* [*vakarykštį laikraštį*]]]

Taip ir generatyvinėje gramatikoje, kurios vienas komponentas (kadaiše frazinės struktūros taisyklės, vėliau *X-bar* teorija) tėra tiesioginių sandų analizės formalizavimo būdas.

- Objektų ir aplinkybių skyrimas taip pat yra sintaksiškai apibūdinamas (komplementai : adjunktai):

$_{VP}[_V \text{skaito}]_{COMP} \text{knygą}]_{NP} \text{bibliotekoje}$

Sintaksiniai ryšiai II

- Objektų (tiesioginio ir netiesioginio) skyrimas priklauso nuo to, ar reikalaujama griežtai binarinio išsišakojimo taisyklių:
 - $VP[_V \text{dovanoja}_{COMP} \text{Onai}_{COMP} \text{gėles}]$ (Jackendoff)
 - ${}_v[_V \text{dovanojo}_{VP} [_{NP} \text{Onai}_V [_V t_{NP} \text{gėles}]]]$(Radford *et alii*)
- Naujausiuose GG variantuose (minimalizme) pripažįstama, kad veiksnys yra toks pats komplementas, kaip ir vadinamieji papildiniai (*VP-internal hypothesis*), tačiau tai nekeičia konfigūracinio apibrėžimo būdo.

Sintaksiniai ryšiai III

- Priklausomybių sintaksėje sunkiau rasti sintaksinį gramatinių funkcijų diferencijavimo principą; hierarchizacija turi būti paremta kitais principais (Tesnière'o I, II, III aktantai turi semantinį pagrindą)
- Diferencijuojant priklausomybės tipus galima skirti komplementus (subjektą ir objektus) nuo modifikatorių (aplinkybių).

Semantiniai vaidmenys

- Tiesiogiai sieti gramatines funkcijas su semantiniiais vaidmenimis būtų sunku, “linksnių gramatikos” šiuo metu yra mažai populiarios;
- Gramatinių funkcijų išvedimą iš semantinių šiek tiek palengvina apibendrintų makrovaidmenų prielaida, plg. “actor” : “undergoer” Van Valino ir kt. *Roll and Reference Grammar* modelyje

Pragmatiniai santykiai

- Mintis, kad subjektas ir objektas atspindi teminės-reminės struktūros reiškinius, nėra nauja. Subjekto ir temos sutapimas “nežymėtasis” atvejais seniai buvo pastebėtas. Tuo ir remiasi mintis, kad subjektas galėtų būti nežymėto temos pasirinkimo gramatikalizacija.
- Pragmatiniai santykiai yra nustatomi ne sakinio, o pasakymo lygmeniu konkrečioje kalbėjimo situacijoje, bet tam tikra jų konfigūracija gali būti užkoduota gramatinėje struktūroje.

Subject-prominent/topic prominent

- Tipologijoje skiriama “topic-prominent languages” sąvoka (Ch. Li/S. Thompson, *Subject and Topic*, 1976):

Nèi-chang huǒ xìngkuài xiǎofang-duì
DEM-KLAS ugnis laimei gaisrinė
lái de kuài.
atvykti PRET greitai

‘That fire, fortunately the fire brigade came quickly.’

- “subject-prominent languages” skiriasi tuo, kad (morfo)sintaksėje žymimos “fosilizuotos” temos.

Topicworthiness (inherentinis temiškumas)

- “Humans have a strong tendency to select more agentive entities as topics for discussion, which means that there is a natural correlation between agent and topic [...] The notion of subject then simply reflects the grammaticalisation of this expected coincidence” (Comrie, *Language Universals and Linguistic Typology*, Oxford 1981: 114)

Subjekto pasirinkimo mechanizmas

- Kiekvienam veiksmažodžiui leksikoje nustatoma argumentų inherentinio temiškumo skalė, kuri atspindi subjekto, tiesioginio objekto ir pan. priskyrimą su konkrečiu veiksmažodžiu;
- Leksikoje ši skalė remiasi semantiniiais vaidmenimis;
- Gramatikoje subjekto, objekto ir pan. ryšys su semantiniiais vaidmenimis nėra matomas; matomas yra tik prototipinis subjekto sutapimas su tema nežymėtoje sakinio realizacijoje.

Kitų gramatinių funkcijų priskyrimo mechanizmai

- Teminė-reminė struktūra būna sluoksniuota (Bogusławski 1977, Holvoet 2003), t. y. be pirminės temos galima skirti dar antrinių temų:

Senelis *įsikišo pypkę į kišenę.*

pirm. tema

antr. tema

- Tiesioginis objektas gali būti suvokiamas kaip antrinės temos gramatikalizacijos atspindys
- Yra problemų, susijusių su naudininko objektais:
Petras padovanojo Onai gėlių.

Primityvios gramatinės reliacijos?

- Idėja, kad gramatiniai santykiai yra primityvūs, plėtojama, pvz., Reliacinėje Gramatikoje:
 - neišvestiniai
 - neapibrėžiami
- Ji dažnai siejama su prototipiniais apibrėžimais (E. Keenan, “Towards a Universal Definition of Subject”, 1976): randamos tam tikros įvairių lygmenų požymių samplaikos, kurias galima sieti su subjektu:
 - formalūs požymiai
 - semantiniai požymiai
 - referencijos ir kontrolės požymiai (pvz., refleksyvizacija)

Gramatinių funkcijų hierarchija I

- Papildomų argumentų už gramatinių funkcijų relevanciją suteikia Keenan'o ir Comrie'o suformuluota *obliqueness hierarchy*
- Ji buvo suformuluota kaip prieinamumo hierarchija (*accessibility hierarchy*) ir remiasi tuo, kad įvairių sintaksinių ir morfosintaksinių operacijų atžvilgiu gramatinės funkcijos rodo skirtingus aktyvumo laipsnius (kitaip sakant, skirtingo “prieinamumo” šioms operacijoms laipsnius).

Gramatinių funkcijų hierarchija II

- Pavyzdžiai: gramatinių funkcijų prieinamumas reliatyvizacijai (Keenan/Comrie 1977)

žmogus, kuris atėjo (subjekto reliatyvizacija)

žmogus, kurį mačiau (tiesioginio objekto reliatyvizacija)

žmogus, kuriam daviau pinigų (netiesioginio objekto reliatyvizacija)

Reliatyvizacija prieinamų gramatinių funkcijų pasiskirstymas nėra atsitiktinis, bet atspindi hierarchiją:

SUB > DIR OBJ > INDIR OBJ > OBL

Gramatinių funkcijų hierarchija III

- Antrinių predikatyvų valdymas (kontrolė, *controle*):
Petras grįžo gerai nusiteikęs
Sutikau Petrą gerai nusiteikusį
Petrui blogai nusiteikusiam nesirodyk akyse
- Lietuvių kalbos gramatikoje: lyginamosios konstrukcijos (V. Čižik, Linksnių atrakcija lyginamosiose konstrukcijose, ALL 48)
Tokius keliauninkus kaip mes / mus sunku nustebinti.
Tokiems keliauninkams kaip mes / mums joks žygis nebaisus.
*Tokiais keliauninkais kaip mes / *mumis niekas nepasitiki.*

Argumentų hierarchizacija

- Ši hierarchija suteikia galimybę apibūdingti gramatines funkcijas kaip tam tikrą empiriškai verifikuojamą (o ne aprioriniu būdu nustatomą) argumentų hierarchizaciją (plg. su Tesnière'o aprioriškai nustatoma aktantų hierarchija)
- Nors ši hierarchija turi morfosintaksinį aspektą (linksnių hierarchiją), galima manyti, kad ji yra sintaksinio pobūdžio
- Galima tam tikra morfosintaksinė nuokrypa, ir ne visada aišku, ar konstatuojame gramatinių funkcijų, ar linksnių hierarchijos reiškinius.

Gramatinės funkcijos ir semantika

- Nepaisant semantinės motyvacijos svarbos gramatinių funkcijų formavimosi procese, neprasminga būtų tiesiogiai (kitaip negu veiksmažodžio leksinių požymių lygmenyje) sieti veiksnį, tiesioginį papildinį ir pan. su koku nors semantiniu turiniu (pvz., veiksnį su agento arba eksperienterio vaidmeniu ir pan.). Sakinio apraše jie yra sintaksinių ir morfosintaksinių požymių samplaikos.

LKG, DLKG...

- Tradicinė lietuvių kalbos gramatika: skiriamos elementaresnės sintaksinės reliacijos ('sintaksiniai ryšiai', iš tikrųjų veikiau morfoliginiai), bet jos nuosekliai nenaudojamos apibrėžiant gramatines funkcijas; didele dalimi reikšmės elementai siejami tiesiogiai su linksniais (pvz., įnagininkas kaip papildinio linksnis : vietininkas kaip aplinkybinis linksnis); sintaksinis gramatinių santykių pobūdis dėl to yra abejotinas.

LKGD

- *Lietuvių kalbos gramatikos darbai (2005):*
 - Pagal priklausomybės tipą skiriami veiksmažodžio komplementai (subjektas ir objektai) ir modifikatoriai (aplinkybės) (plg. komplementus ir adjunktus gen. gramatikoje)
 - Komplementų hierarchizacija remiasi empiriškai nustatoma gramatinių funkcijų hierarchija (*obliqueness hierarchy*)

LKGD

- Kadangi komplementų ir modifikatorių ribos dėl argumentų struktūros neryškumo negali būti ryški, šį skyrimą galima suderinti su hierarchijos idėja

SUBJ > TIES. OBJ > ... > APLINKYBĖS

- subjektas ir tiesioginis objektas išskiriami pagal struktūrinį linksnį, kuris gali alternuoti su “užrašyto ant viršaus” semantiniu linksniumi
(*atėjo svečiai /svečių, matė dramblius/dramblių*)

Neišspręsti klausimai

- Laisvieji naudininkai
- Objektų skirstymas

Komplementai, modifikatoriai ir...

- Laisvųjų naudininkų statusas lieka neaiškus
 - *dativus commodi*: *iškepė svečiams blynus*; nėra paties veiksmožodžio argumento struktūros reikalaujamas, bet daugeliu požiūrių elgiasi kaip papildinys;
 - posesyviniai naudininkai (*external possession*): *užmynė praeiviui ant kojos* (= *ant praeivio kojos*); jie nėra argumentų struktūros reikalaujami, bet sintaksiškai elgiasi kaip netiesioginiai papildiniai ir jų interpretacija kaip modifikatorių yra probleminė;
 - panašiai ir *dativus iudicantis*: *man jis yra niekšas*
 - *dativus ethicus*: *nedaryk man tokių kvailysčių*

Komplementai, modifikatoriai ir...

- Operacijos, išplečiančios argumentų struktūrą?
- Svarstyta, ar šie naudininkai nėra modifikatoriai;
- Laisvieji naudininkai yra reikalingi tolesnių tyrimų

Tiesioginiai ir netiesioginiai objektai

- Gramatinių funkcijų hierarchija yra naudingas, bet ne visiškai tikslus įrankis; ryškiausiai skirtumus ji leidžia atskleisti hierarchijos viršūnėje, žemiau tiesioginio objekto skirtumai nebėatrodo labai ryškūs
- Pagal linksnius galima nustatyti tokią hierarchiją:
NOM > ACC > GEN/DAT > INSTR/LOC

Naudininko objektai

- Naudininko objektų savitumas buvo jau pastebėtas:

Petras padovanojo Onai gėlių.

(žymėtas variantas: *padovanojo gėlių Onai*)

Ona padėjo skrybėlę ant kėdės.

(žymėtas variantas: *padėjo ant kėdės skrybėlę*)

- Kitose kalbose ši naudininko objektą atitinka “netiesioginis objektas”, ryškiai besiskiriantis nuo kitų objektų (*obliques*); plg. anglų kalbos *dative shift*:

Peter gave Ann some flowers.

Peter gave the flowers to Ann.

Kilmininko objektai

- Jeigu išskirti naudininko objektus, tai kaip su kilmininko objektais? Iš dalies kilmininkas alternuoja su galininku: *nupirko gėles/gėlių*; tokiu atveju objektas laikomas tiesioginiu ir šis atvejis nėra probleminis;
- Kaip elgtis su nealternuojančiais kilmininkais (*bijoti vilko*)?
- Kaip elgtis su dvigubais kilmininkais (*prašė tėvo pinigų*)?

Kurių kriterijų pasirinkti?

- Linksnio kriterijus yra per daug orientuotas į morfologiją ir turi nemalonių pasekmių:
 - Netiesioginiai objektai konstrukcijose su vienu objektu (*padėti kam, bijoti ko, pasitikėti kuo*),
 - Neišsprendžia problemos, nes gali būti keli kilmininko objektai (*prašė tėvo pinigų*)
 - Kartais prieštarauja kitų kalbų duomenims, plg. *prašė tėvą pinigų* ir latvių *lūdza tēvam naudu*

Kurių kriterijų pasirinkti?

- Linksnio ignoravimas taip pat turi nemalonių pasekmių:
bijoti vilko, padėti draugams: tiesioginis objektas, nes du argumentai. Iš tikrųjų čia nėra priešpriešos, todėl toks apibūdinimas gali atrodyti nepagrįstas, tačiau norėtume sutapatinti gramatines konstrukcijas: *šuo miegą* [SUBJ] : *vaikas pamatė šunį* [SUBJ DO]: *vaikas atnešė šuniui maisto* [SUBJ DO IDO])
prašyti tėvo pinigų: reikia semantinių argumentų, leidžiančių nustatyti, kuris objektas yra tiesioginis.

Objektai be linksnio požymių

- Plg. latv. *Viņš māca saimnieka bērnus.*

Viņš māca latīņu valodu.

Viņš māca saimnieka bērniem latīņu valodu.

latv. *Viņš atkal lūdza naudu.*

Viņš atkal lūdza tēvam naudu.

Viņš lūdza tēvu, lai tas dod viņam naudu.

Viņš lūdza tēvam, lai tas dod viņam naudu.

Plg. prašē tēvo/tēva, kad jam leistų išvažiuoti

Ko mes ieškome?

- Geriausiai kokios nors veiksmožodžio komplementų hierarchizacijos, kurią būtų galima sieti su tam tikru kodavimu linksniais taip, kad šį kodavimą būtų galima paimti kaip diagnostinį kriterijų
- Iš šios perspektyvos geri kandidatai į netiesoginius objektus yra naudininko objektai

Morfosintaksinis pažeminimas

- Subjekto ir tiesioginio objekto atveju įmanomas yra morfosintaksinis pažeminimas, t. y. struktūrinio linksnio užrašymas semantiniu (matė dramblius / dramblių)
- Nematyti geresnės išeities ir kitų kilmininko objektų atveju, net jeigu jie nealternuoja su galininku
- šį aiškinimą tad reikėtų taikyti ir kai kuriems naudininko objektams (plg. *įgelti ką / kam*)

Ditranzityvinės struktūros?

- Plg. *prašė tėvo pinigų*

Hierarchijos nustatymas ir tiesioginio objekto pasirinkimas čia yra probleminis.